

Eugeniusz Mironowicz
(Białystok)

Zmiany struktury narodowościowej w zachodnich obwodach Białorusi w latach 1939-1941

W wyniku porozumień niemiecko-radzieckich i działań wojennych we wrześniu 1939 r. wszystkie ziemie zamieszkałe przez Białorusinów znalazły się w granicach Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Do BSRR włączono województwo białostockie (z wyłączeniem powiatu suwalskiego i kilku gmin powiatu augustowskiego) oraz należący do województwa warszawskiego powiat łomżyński wraz z kilkoma gminami powiatów ostrołęckiego. 5 grudnia 1939 r. Prezydium Rady Najwyższej BSRR dokonało nowego podziału administracyjnego ziem należących przed 17 września 1939 r. do państwa polskiego. Utworzono pięć obwodów: baranowicki, białostocki, brzeski, piński i wilejski. Obwody zostały podzielone na ujezdy, a te z kolei na rejony. Ujezdy były odpowiednikami powiatów, zaś rejony — gmin. Wilno i 6,9 tys. km kw. ziemi wokół miasta zostało przekazane Litwie. W listopadzie 1940 r. wykrojono z terytorium BSRR dalsze 2,6 tys. km kw. z 300 tys. mieszkańców i oddano Litwie¹. Po korektach granic w końcu 1940 r. Białoruś Radziecka według oficjalnych statystyk miała 10,2 mln mieszkańców, z tego 4,4 mln mieszkało na ziemiach włączonych we wrześniu 1939 r.

W najbardziej wysuniętym na zachód obwodzie białostockim znajdowały się ujezdy, na terytorium których przed 1939 r. w ogóle nie było Białorusinów — wysokomazowiecki, łomżyński, szczuczyński. Podobna sytuacja występowała także w rejonie monieckim należącym do ujezdu białostockiego. Zachodnie ujezdy i rejony obwodu białostockiego nie należały zatem do pogranicza polsko-białoruskiego. Białorusini pojawili się tam dopiero jako przed-

¹ E. Mironowicz, *Historia państw świata XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999, s. 111-117.

stawiciele władzy sowieckiej, a obecność ich kilkusetosobowej reprezentacji w poszczególnych ujezdach miała tymczasowy charakter.

Władze radzieckie od początku podejmowały próby zorientowania się w strukturze etnicznej ziem włączonych do BSRR we wrześniu 1939 r., a szczególnie interesowały się obwodem białostockim. Sięgano przede wszystkim do materiałów znalezionych w urzędach administracji polskiej. W oparciu o te dane opisano strukturę narodowościową obwodu białostockiego (tabela 1).

Tabela 1. Struktura narodowościowa obwodu białostockiego w 1939 r.*

Rejon	suma		Narodowość						inni	
	Polacy		Białorusini		Żydzi					
	tys.	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%	
Augustów	47,9	44,5	92,9	1,4	2,9	1,9	4,0	0,1	0,2	
Sopoćkino	30,1	27,7	92,0	0,8	2,7	1,5	5,0	0,1	0,3	
ujezd augustowski	78,0	72,2	92,6	2,2	2,8	3,4	4,4	0,2	0,2	
m. Białystok	107,7	54,9	51,0	6,5	6,0	45,2	42,0	1,1	1,0	
Białystok	49,0	37,6	76,7	8,6	17,6	1,5	3,1	1,3	2,7	
Mońki	55,1	49,4	89,7	0,1	0,2	5,5	10,0	0,1	0,2	
Zabłudów	54,4	27,4	50,4	21,9	40,3	4,8	8,8	0,3	0,6	
ujezd białostocki	266,2	169,3	63,6	37,1	13,9	57,0	21,4	2,8	1,1	
Bielsk Podlaski	60,5	13,6	22,5	42,3	69,9	4,2	6,9	0,3	0,5	
Brańsk	33,1	28,3	85,5	2,0	6,0	2,6	7,9	0,1	0,3	
Ciechanowiec	38,8	35,5	91,5	1,2	3,1	2,1	5,4	0,1	0,3	
Hajnówka	60,8	11,6	19,1	45,6	75,0	2,8	4,6	0,8	1,3	
Siemiatycze	63,8	26,5	41,5	30,7	48,1	6,4	10,0	1,3	2,0	
ujezd bielski	257,0	114,6	44,6	121,7	47,4	18,1	7,0	1,6	0,6	
Podorosk	41,7	15,9	38,1	24,6	59,0	1,1	2,6	0,1	0,2	
Świsłocz	45,7	12,9	28,2	29,3	64,1	2,7	5,9	0,7	1,5	
Wołkowysk	57,3	18,9	33,0	29,4	51,3	8,3	14,5	0,6	1,2	
Zelwa	34,5	9,3	27,0	23,8	69,0	1,3	3,8	0,1	0,3	
ujezd wołkowyski	179,3	57,1	31,8	107,1	59,7	13,5	7,5	1,5	0,8	
Grodno	99,5	38,5	38,7	31,4	31,6	25,7	25,8	3,9	3,9	
Krynki	39,9	10,2	25,6	26,5	66,4	0,5	1,3	2,6	6,5	
Mosty	30,1	4,4	14,6	22,8	75,7	1,6	5,3	1,3	4,3	
Porecze	21,5	4,8	22,3	7,9	36,7	0,7	3,2	8,0	37,2	
Skidel	49,9	37,0	74,1	8,7	17,4	4,2	8,4	0	0	
ujezd grodzieński	240,9	95,0	39,4	97,3	40,4	32,8	13,6	15,8	6,6	
Dąbrowa	51,9	33,7	64,9	13,0	25,0	4,2	8,1	1,0	1,9	
Sokółka	56,7	34,0	60,0	15,3	27,0	6,2	10,9	1,1	1,9	
ujezd sokólski	108,6	67,7	62,3	28,3	26,0	10,4	9,6	2,1	1,9	
Razem	1130,0	576,9	51,1	393,7	34,8	135,2	12,0	24,0	2,1	

Źródło: Archiwum Państwowe Organizacji Społecznych Obwodu Grodzieńskiego (Dziarżanaury Archiu Hramadskich Arhanizacyj Haradzienskiej Wobłaści — DAHAHW), zespół (fond) 6195, inwentarz (opis) 1, sprawa (dieło) 12, k. 17-18 (dalej: DAHAHW, f. 6195, op. 1, d. 12).

* Tabela 1 nie obejmuje rejonów należących do ujezdów łomżyńskiego, szczuczyńskiego i wyskomazowieckiego.

W październiku 1940 r. władze obwodu białostockiego próbowały określić strukturę narodowościową za pośrednictwem rejonowej administracji, lecz w niektórych rejonach otrzymywano zestawienia znacznie różniące się od tych, jakie uzyskano na podstawie danych zebranych w urzędach administracji polskiej. Z 7 rejonów nie otrzymano żadnych informacji, natomiast z 14 innych jedynie ogólną liczbę ludności lub dane niekompletne. Na podstawie informacji zebranych przez administrację radziecką nie sposób porównać zmian, które nastąpiły w ciągu roku w skali całego obwodu. Takie zestawienie można jedynie uczynić dla wybranych rejonów. Należy jednak uwzględnić fakt, że nie wiadomo w jaki sposób urzędnicy dokonali wyodrębnienia poszczególnych narodowości, bowiem nie przeprowadzono wówczas żadnego spisu ludności. Są to zatem dane zebrane drogą sprawozdawczości administracyjnej, a ich wiarygodność zależała wyłącznie od sumienności urzędników, zwłaszcza najniższego szczebla.

Tabela 2. Zmiany struktury narodowościowej w niektórych rejonach obwodu białostockiego od września 1939 do października 1940 r. (dane w tys.)

Rejon	Razem		Polacy		Białorusini		Żydzi		Inni	
	1939	1940	1939	1940	1939	1940	1939	1940	1939	1940
m. Białystok	107,7	116,0	54,9	39,1	6,5	11,5	45,2	43,7	0,2	21,7*
rej. Białystok	49,0	59,8	37,6	45,7	8,6	8,3	1,5	4,6	1,3	1,2
Bielsk	60,5	48,7	13,6	15,4	42,3	28,2	4,2	4,8	0,3	0,3
Brańsk	33,1	44,3	28,3	33,8	2,0	4,1	2,6	1,4	0,1	0
Krynki	39,9	47,6	10,2	10,0	26,5	31,8	0,5	5,8	2,7	0,1
Porecze	21,5	24,3	4,8	6,8	7,9	6,9	0,8	1,7	8,0	8,6
Skidel	49,9	49,8	37,0	34,9	8,7	10,0	4,2	5,0	0	0
Świsłocz	45,7	46,0	13,0	4,7	29,3	38,0	2,7	3,2	0,8	0

Źródło: DAHAHW, f. 6195, op. 1, d. 12, k. 17-18, 369; d. 741, k. 132.

* Większość wśród „innych” w Białymstoku stanowili Rosjanie (12,9 tys.).

Można przypuszczać, że ubytek ludności polskiej w Białymstoku był spowodowany aresztowaniami i ucieczką przed bolszewikami miejscowych elit społecznych i politycznych. Ponad dwudziestotysięczną rzeszę mieszkańców miasta stanowili przybysze ze wschodu i Generalnej Guberni, którzy otrzymali prawo stałego pobytu. W połowie stycznia 1940 r. postanowieniem Prezydium Rady Najwyższej BSRR zlikwidowano ujezdy i utworzono strukturę administracyjną odpowiadającą tej, która istniała w ZSRR. Pozostały zatem obwody i rejon. Granice niektórych rejonów uległy zmianie. Niewykluczone, że różnice widoczne w tabeli 2 mogły być między innymi wynikiem zmian terytorialnych poszczególnych rejonów.

Od 1 listopada 1939 r. do 30 października 1940 r. na teren obwodu białostockiego przybyło 9 017 osób, w tym 3 963 Białorusinów, 3 104 Ros-

jan, 1 430 Żydów, 152 Polaków i 613 przedstawiciele innych narodów². Byli to pracownicy administracji, lekarze, pielęgniarki, kolejarze, telefonistki, księgowi, inkasenci, specjaliści żywienia zbiorowego. Liczbę tę uzupełniało 3 379 pracowników NKWD, milicjantów, funkcjonariuszy partyjnych i komsomolców.

W tym samym czasie do obwodu brzeskiego przysłano 5 989 osób, w tym 2 571 Białorusinów, 2 028 Rosjan, 488 Żydów, 71 Polaków³.

Strukturę narodowościową obwodu białostockiego w dużym stopniu odzwierciedla skrupulatnie przeprowadzony spis poborowych. Według wykazu sporządzonego przez Oddział Polityczny Białostockiego Obwodowego Komisariatu Wojskowego do 1 grudnia 1939 r. w całym obwodzie było 222,8 tys. poborowych, w tym 123,4 tys. Polaków (55,3 proc.), 63,9 tys. Białorusinów (28,5 proc.), 30,4 tys. Żydów (13,5 proc.), 4,1 tys. Rosjan (1,8 proc.)⁴. Struktura narodowościowa poborowych dość wiernie odpowiada strukturze narodowościowej ludności obwodu⁵.

W listopadzie 1939 r. zarejestrowano w obwodzie białostockim 43 449 uchodźców, w tym 32 364 zatrzymało się w Białymstoku. Większość stanowili Żydzi — 41 184 osoby, 1 979 — Polacy, 286 — przedstawiciele innych narodów⁶. Uchodźcy w Białymstoku mieszkali głównie w synagogach, na kłatkach schodowych, strychach, opuszczonych magazynach lub zakładach przemysłowych. Pozostawali tam do lipca 1940 r. Przedstawiciel Obwodowej Komisji ds. Uchodźców alarmował władze republikańskie, że warunki w jakich pozostają grożą wybuchem epidemii. Proponował 25 tys. osób wywieźć do Rosji, zaś 15 tys. przesiedlić do miasteczek wokół Białegostoku. Brud, wszawica i brak elementarnych warunków egzystencji skłaniał wielu do powrotu do Generalnej Guberni. W listopadzie 1939 r. nie czekając na zgodę władz samowolnie przekroczyło granicę 744 Polaków i 248 Żydów. Ponad 13 tys. chciało wrócić legalnie, 26 tys. deklarowało gotowość przesiedlenia się w głąb ZSRR⁷.

Według rozeznania szefa NKWD BSRR Ławrentija Canawy na początku kwietnia 1941 r. na terytorium BSRR znajdowało się ponad 110 tys. uchodźców z Generalnej Guberni. W zachodnich obwodach było ich 87 tys., we

² Archiwum Państwowe Organizacji Społecznych Obwodu Grodzieńskiego ((Dziarżany Archiu Hramadskich Arhanizacyj Haradzienskaj Wobłaści — dalej: DAHAHW), f. 6195, op. 1, d. 741, k. 10.

³ A. Wiałiki, *Kadrawaja palityka KP(b)B u Zachodniaj Bielarusi*, [w:] *Nazausiody razam. Da 60-hoddzia uzjadnannia Zachodniaj Bielarusiz BSSR*, Minsk 1999, s. 104.

⁴ DAHAHW, f. 6195, op. 1, d. 12, k. 105.

⁵ Na obszarze ujezdów łomżyńskiego, wysokomazowieckiego i szczuczyńskiego mieszkało 377,7 tys. ludzi, w tym 333 tys. Polaków i 43,1 tys. Żydów. Na terenie tych ujezdów w ogóle nie było Białorusinów. Uwzględniając te wielkości, odsetek poszczególnych narodowości w skali całego obwodu był zbliżony do struktury narodowościowej poborowych.

⁶ DAHAHW, f. 6195, op. 1, d. 7, k. 13.

⁷ Tamże, k. 14; d. 8, k. 97.

wschodnich — 23 tys.⁸ W liście do I sekretarza KC KP(b)B Pantelejmona Ponomarienki Canawa informował, że wśród uchodźców jest dużo „elementu niepracującego (fabrykanci, kupcy), a także członków kontrrewolucyjnych i nacjonalistycznych partii istniejących na terytorium byłej Polski. Ten kontyngent jest nosicielem antysowieckich i nacjonalistycznych nastrojów. Często demonstrują niezadowolenie z powodu swojego położenia w ZSRR i bezsprzecznie wśród nich jest dużo agentów wywiadu niemieckiego”⁹. Zaszeregowanie uchodźców przez szefa NKWD po stronie „wrogów ludu pracującego” skazywało ich w przyszłości na różnego rodzaju represje.

Istotne zmiany struktury narodowościowej w obwodach włączonych w 1939 r. do BSRR zapoczątkowały dopiero aresztowania, wysiedlenia i deportacje grup społecznych uznanych za wrogie władzy sowieckiej. Byli to ziemianie, przemysłowcy, urzędnicy państwowi, policjanci, żołnierze zawodowi, żandarmi, osadnicy, pracownicy służby leśnej, bogaci chłopci. Większość osób należących do tych grup społecznych, za wyjątkiem chłopów, na tym obszarze była narodowości polskiej.

W pierwszych dwóch miesiącach władzy radzieckiej aresztowano 4 315 osób związanych z aparatem państwa polskiego lub należących do elit społecznych na obszarze województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Aresztowanych umieszczono w obozach jenieckich NKWD. Podzielili oni los 14 700 polskich jeńców wojennych przebywających w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszku¹⁰. Prawie 97 procent aresztowanych stanowili Polacy.

5 grudnia 1939 r. Rada Komisarzy Ludowych podjęła decyzję o deportacji osadników z byłych województw wschodnich II Rzeczypospolitej. Dwa tygodnie później ludowy komisarz spraw wewnętrznych Ławrentij Beria wydał dyrektywę w formie instrukcji podległym sobie strukturom NKWD o ewidencji osadników i ich mienia, opracowaniu planów wysiedlenia, przygotowaniu grup operacyjnych oraz zasadach przeprowadzania operacji¹¹. Instrukcja szefa NKWD ZSRR z 29 grudnia 1939 r. szczegółowo opisywała co mogli zabrać ze sobą wysiedlani, mówiła o zapewnieniu opieki medycznej i gorących posiłkach w czasie transportu. Dotyczyło to prawie 100 tys. osób przebywających na terenie zachodnich obwodów BSRR i USRR, bowiem przesiedleniu podlegały także rodziny osadników¹².

⁸ Narodowe Archiwum Republiki Białoruś (Nacyjonalny Archiu Respubliki Bielaruś — dalej: NARB), f. 4, op. 21, d. 2075, k. 100-101.

⁹ Tamże.

¹⁰ A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje społeczeństwa zachodnich obwodów Białorusi (1939-1941)*, [w:] *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, red. M. Giżewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 120-121.

¹¹ NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, k. 126-136.

¹² „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939 — 22 VI 1941. *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej*, t. 2, wyd. IPN, Warszawa 2001, s. 23; L. Skria-

7 stycznia 1940 r. podczas narady u sekretarza KC KP(b)B Pantelejmona Ponomarienki postanowiono wysiedlenie osadników połączyć z wysiedleniem pracowników służby leśnej — leśników, gajowych, dozorców i inspektorów¹³. Uznano, że ludzie wykonujący te zawody w Polsce mieli przeszkolenie wojskowe i pozostając w strefie nadgranicznej zagrażali bezpieczeństwu Związku Radzieckiego. Według informacji komisarza spraw wewnętrznych BSRR Ławrentija Canawy na początku stycznia 1940 r. na terenie zachodnich obwodów republiki zewidencjonowano 45 409 osób, osadników i pracowników służby leśnej i ich rodzin, których zamierzano wywieźć w głąb Rosji lub do Kazachstanu. Represjami objęci mieli być także ci osadnicy, którzy utracili ziemię i przenieśli się do miast. Podstawę do deportacji stanowił fakt otrzymania ziemi z nadania rządu polskiego oraz odbycia przeszkolenia wojskowego. Rada Komisarzy Ludowych ZSRR uznała, że w Polsce przed 1939 r. przygotowywano ich do działań dywersyjnych i szpiegowskich na wypadek wojny z państwem sowieckim¹⁴. Na liście osób planowanych do wysiedlenia w obwodzie białostockim znaleźli się ci osadnicy, którzy posiadali ziemię w rejonach zamieszkałych wyłącznie przez ludność polską — łomżyńskim, grajewskim, augustowskim, wysokomazowieckim¹⁵. Podczas narady u Ponomarienki postanowiono nawet przedłużyć ferie szkolne, aby dzieci osadników i służby leśnej uczące się w gimnazjach poza miejscowością zamieszkania w dniu wysiedlenia znajdowały się w domu.

Operację wysiedlenia przygotowywano przez 6 tygodni. Zaangażowano do jej przeprowadzenia prawie 10 tys. osób — czekistów, czerwonoarmistów i milicjantów¹⁶. Na początku lutego Canawa poinformował Berię i Ponomarienkę, że liczba osób podlegających wysiedleniu była znacznie większa niż przewidywano¹⁷. Ujawniono bowiem wielu członków rodzin leśników i osadników, którzy mieszkali oddzielnie. Zarejestrowano 52 892 osoby podlegające deportacji, w tym 34 203 osadników i członków ich rodzin oraz 18 689 pracowników służby leśnej wraz z rodzinami. Operację przeprowadzono 10 lutego 1940 r. Tego dnia załadowano do wagonów 50 224 osoby (9 548 rodzin) mieszkających na terenie zachodnich obwodów BSRR.

bina, *Departacja polskich asadnikau*, [w:] *Problemy uzjadnannia Zachodniaj Bielarusi z BSSR: historia i suczasnaść. Materyjały nawukowa-tearetycznaj kanferencyi 17-18 wierasnia 1999 h.*, Minsk 2000, s. 181-184.

¹³ NARB, f. 4, op. 21, d. 1907, k. 2-3 (protokół z narady).

¹⁴ Tamże, f. 4, op. 21, d. 2085, t. I, k. 126-127.

¹⁵ NAHAHW, f. 6195, op. 1, d. 93, k. 42 (liczba osób planowana do wysiedlenia i wysiedlonych w poszczególnych rejonach).

¹⁶ A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje ludności zachodnich obszarów Białorusi (1939-1941)*, [w:] *Polska — Białoruś 1939-1945*, red. W. Balcerek, Warszawa 1994, s. 147.

¹⁷ NARB, f. 4, op. 21, d. 2085, t. II, k. 1-4.

Tabela 3. Liczba osadników i pracowników służby leśnej i ich rodzin podlegających wysiedleniu i wysiedlonych z zachodnich obwodów BSRR 10 lutego 1940 r.

Obwód	Podlegający wysiedleniu	Wysiedleni
baranowski	17 685	16 693
białostocki	12 134	11 516
brzeski	3 958	3 802
piński	9 584	9 116
wilejski	9 531	9 097
Razem	52 892	50 224

Źródło: NARB, f. 4, op. 21, d. 2086, k. 13-15.

Wśród planowanych do wysiedlenia i wysiedlonych z obwodu białostockiego mieszczą się osoby mieszkające na ziemiach nie należących do pogranicza polsko-białoruskiego, z rejonów łomżyńskiego, augustowskiego, wysokomazowieckiego i grajewskiego. Z tych czterech rejonów planowano wysiedlić 3 715 osób, wysiedlono 3 669¹⁸.

Nie zostali wywiezieni ci osadnicy i pracownicy straży leśnej oraz członkowie ich rodzin, którzy byli nieobecni w miejscu zamieszkania w dniu przeprowadzania akcji wysiedleńczej — 1 581 osób, chorzy — 547 oraz aresztowani przez NKWD — 307 osób¹⁹. Większość aresztowano za posiadanie broni. Jak wynika z raportu Canawy o przebiegu akcji repatriacyjnej, część nieobecnych zatrzymano kilka dni później i odizolowano celem przewiezienia do miejsca zesłania. Wszyscy chorzy zostali objęci nadzorem administracyjnym i w miarę powrotu do zdrowia mieli być wysyłani do miejsc pobytu ich rodzin²⁰. Ponieważ w trakcie przeprowadzania akcji zorientowano się, że nie wszyscy osadnicy i leśnicy zostali zewidencjonowani, postanowiono zgodnie z rozkazem Berii tworzyć miejsca odosobnienia dla tych, którzy nie zostali wywiezieni 10 lutego²¹. Dokładnie nie wiadomo ile osób zostało wysłanych na wschód w dodatkowych transportach, lecz liczba ta mogła sięgać kilku tysięcy.

Na początku marca 1940 r. Rada Komisarzy Ludowych ZSRR podjęła decyzję o wysiedleniu z zachodnich obwodów BSRR i USRR rodzin byłych oficerów wojska polskiego, policjantów, strażników więziennych, pracowników wywiadu, urzędników polskiej administracji państwowej, członków organizacji „kontrewolucyjnych”, ziemian i fabrykantów przebywających w obozach dla jeńców wojennych. Postanowiono także wysiedlić uchodźców z Generalnej Guberni, którzy wyrazili chęć powrotu do dawnych miejsc zamieszkania i nie zostali wpuszczeni przez Niemców. Dotyczyło to głównie

¹⁸ Tamże, k. 2-22.

¹⁹ NARB, f. 4, op. 21, d. 2086, k. 14.

²⁰ Tamże, k. 2 (raport z 21 lutego 1940 r.).

²¹ Tamże, k. 12.

ludności żydowskiej, która pozbawiona dachu na głowę, pracy i środków do życia decydowała się na powrót do strefy kontrolowanej przez hitlerowców. Uchodźcy ci zostali potraktowani jako szpiedzy i zdrajcy radzieckiego państwa, które udzieliło im schronienia. Trzecią kategorię osób, którą zamierzał wysiedlić z zachodnich obwodów rząd radziecki stanowiły prostytutki zarejestrowane w dokumentach polskiej policji, które kontynuowały wykonywanie swojego zawodu. Rodziny osób przebywających w obozach jenieckich miały być kierowane do Kazachstanu, uchodźcy — do północnych rejonów Rosji, a prostytutki — do Kazachstanu i Uzbekistanu²².

Druga deportacja objęła jedynie osoby należące do pierwszej kategorii wyszczególnionej w uchwale Rady Komisarzy Ludowych, a więc rodziny osób przebywających w obozach jenieckich NKWD. Przeprowadzono ją 13 kwietnia 1940 r. Wysiedleniu z zachodnich obwodów BSRR podlegało 29 699 osób (8 639 rodzin). Z treści specjalnego meldunku Canawy skierowanego do Ponomarienki 14 kwietnia 1940 r. wynika, że do wagonów załadowano 24 253 osoby, represjonowano zaś łącznie 26 777 osób²³. Prawdopodobnie 2 524 osoby zostały aresztowane. Szef NKWD nie informował o losie prawie 3 tys. osób, które planowano deportować do Kazachstanu, a nie objęte zostały żadnymi represjami. Przytłaczającą większość deportowanych 13 kwietnia 1940 r. stanowili Polacy.

Ofiarami trzeciej wywózki byli głównie uchodźcy żydowscy, którzy zadeklarowali wolę powrotu do Generalnej Guberni. Akcję wysiedlania przeprowadzono 29 czerwca 1940 r. Planowano deportować 23 057 osób, załadowano do wagonów 22 879 osoby, w tym z obwodu baranowickiego 2 495 osób, białostockiego — 13 250, brzeskiego — 5 856, pińskiego — 965, wileńskiego — 313²⁴. Liczby deportowanych uchodźców z poszczególnych obwodów pokazują ich rozmieszczenie głównie w rejonach nadgranicznych, wynikające prawdopodobnie z nadziei na szybki powrót do dawnych miejsc zamieszkania.

Czwartą deportację przeprowadzono tuż przed wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej, w dniach 19-20 czerwca 1941 r. Poprzedziły ją aresztowania działaczy polskich, białoruskich, żydowskich i rosyjskich organizacji. NKWD wykryło bowiem istnienie 109 organizacji „powstańczych” i „antysowieckich”. Wśród aresztowanych rzeczywistych i domniemych spiskowców było 2 904 Polaków, 184 Białorusinów, 37 Litwinów, 8 Żydów i 97 osób reprezentujących inne narodowości²⁵. Część represjonowanych stanowili działacze przedwojennych partii i organizacji²⁶. Nie wszyscy z nich kon-

²² „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939 — 22 IV 1941. *Deportacje Polaków...*, s. 208-211.

²³ NARB, f. 4, op. 21, d. 2076, k. 166.

²⁴ Tamże, d. 2078, k. 13-14.

²⁵ A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje ludności...*, red. W. Balcerek, s. 155.

²⁶ W. I. Jermalowicz, *Dziejność sąjuza uzbrojenaj baracby na terytorii Bielarusi (1939-1941 hh.)*, [w:] *Problemy uzjadnannia Zachodnij Bielarusi...*, s. 192-193.

тynuowali działalność по 17 września 1939 r. Represjami objęto także byłych urzędników polskich i oficerów rosyjskich formacji białogwardyjskich oraz wszystkich, którym można było przypisać epitet „element kontrrewolucyjny”. Tę ostatnią kategorię stanowili głównie bogaci chłopi. Z tego powodu aresztowano 2 059 osób, w tym z obwodu białostockiego — 500, baranowickiego — 476, brzeskiego — 300, pińskiego — 363, wilejskiego — 420. Ich rodziny podlegały wysiedleniu. Z tego tytułu wywieziono na wschód 6 655 osób. Oprócz wyżej wymienionych kategorii w czerwcu 1941 r. deportowano członków rodzin osób ukrywających się, skazanych na karę śmierci, zbiegłych za granicę, represjonowanych wcześniej ziemian, kupców, fabrykantów oraz urzędników. Razem wysiedlono 22 353 osoby, w tym z obwodu białostockiego — 11 405, brzeskiego — 3 039, baranowickiego — 2 723, pińskiego — 2 299, wilejskiego — 2 887²⁷.

Ofiarami czwartej deportacji bylimieszkańcy zachodnich obwodów BSRR należący do wszystkich grup narodowościowych. Najwięcej osób deportowano z rejonów nadgranicznych. Statystykę tę tworzyły głównie rodziny osób aresztowanych. Obawiano się z ich strony działań wrogich państwu sowieckiemu. Od października 1939 r. do 20 czerwca 1941 r. z zachodnich obwodów Białorusi deportowano ponad 120 tys. osób²⁸. Wywieziono około 90 tys. Polaków, 23 tys. Żydów, kilka tysięcy Białorusinów i Rosjan.

Змест

З верасня 1939 г. савецкія ўлады рабілі спробы вызначыць нацыянальную структуру новадалучаных да БССР зямель. Выкарыстоўваліся перш за ўсё дакументы, знойдзеныя ва ўстановах польскай адміністрацыі. Даныя значна адрозніваліся ад вынікаў перапісу насельніцтва 1931 г. У кастрычніку 1940 г. улады Беларускай вобласці спрабавалі самастойна вызначыць нацыянальную структуру паасобных раёнаў. Лік беларусаў у сапраўднасці быў вышэйшы ў большасці тых раёнаў, з якіх сабраная была інфармацыя, але розніцы ў параўнанні да паказчыкаў 1939 г. не былі шматзначымі. Восенню 1939 г. разам з Чырвонай Арміяй на тэрыторыю заходніх абласцей БССР сталі прыбываць чыноўнікі, партыйныя дзеячы, міліцыянты, лекары, чыгуначнікі, спецыялісты шматлікіх галін. З Генеральнага Губернатарства ўцякло на гэтую тэрыторыю 110 тысяч бежанцаў, галоўным чынам яўрэяў. У лютым 1940 г. пачаліся перасяленні асоб, звязаных з польскімі дзяржаўнымі структурамі, і работнікаў лясной службы. Да 20 чэрвеня 1941 г. з заходніх абласцей БССР у Расію высланых было звыш 120 тысяч чалавек, у тым ліку 90 тысяч палякаў.

²⁷ NARB, f. 4, op. 21, d. 2432, k. 193-198.

²⁸ A. Chackiewicz, *Aresztowania i deportacje społeczeństwa...*, red. M. Gizewska, T. Strzembosz, s. 137.